

Δέσποινα Π. Παπαδοπούλου
«Γαλλία»*

Ιστορική επισκόπηση

Οι απώτατες επαφές του ελληνικού κόσμου με το χώρο της Γαλλίας ανάγονται στον 6^ο αιώνα π.Χ., κατά τα χρόνια των εποικισμών των Φωκαέων στην περιοχή που ονομάστηκε αργότερα Προβηγκία, όπου και ίδρυσαν μερικές σημαντικές πόλεις (Μασσαλία, Αγάθη/Agde, Αντίπολις/Antibes και Νίκαια). Στα νεότερα χρόνια τα πρώτα δείγματα ελληνικών μετοικεσιών προς τη Γαλλία αφορούν σε μικρές ομάδες φυγάδων από την τουρκοκρατούμενη Ανατολή, από τους οποίους άλλοι υπηρετούσαν ως μισθοφόροι, άλλοι ασχολούνταν με το εμπόριο, άλλοι ζούσαν με την αντιγραφή ελληνικών χειρογράφων και τη διδασκαλία. Ουσιαστικά μαζικό χαρακτήρα απέκτησε μόνο η εγκατάσταση στην Κορσική μερικών εκατοντάδων μανιατών εποίκων κατά τον 17^ο αιώνα. Αξιοσημείωτη, τέλος, ήταν και η συχνή παρουσία ελλήνων εμπόρων και ναυτικών στο λιμάνι της Μασσαλίας κατά την εποχή των ναπολεόντειων πολέμων, όταν ο ναυτικός αποκλεισμός της Γαλλίας έδινε τη δυνατότητα σε τολμηρούς ναυτικούς και μεταπράτες να μεταφέρουν στις γαλλικές κτήσεις γεωργικά κυρίως προϊόντα, από διάφορες περιοχές της Μεσογείου.

Πάντως, οργανωμένες ελληνικές εστίες – με πρώτη τη Μασσαλία – άρχισαν να δημιουργούνται στη Γαλλία κατά τα πρώτα χρόνια της Παλινόρθωσης. Αυτή τη φορά, βασικό κίνητρο ήταν η κατάργηση από το γαλλικό κράτος, του δικαιώματος 20% επί της ξένης ναυσιπλοΐας. Την περίοδο αυτή εγκαθίστανται στη Μασσαλία διάφοροι ελληνικοί εμπορικοί οίκοι (όπως οι Argenti-Ralli, Prassacachi Frères και Zizinia Frères). Το ελληνικό εμπορικό στοιχείο, στην πλειονότητά τους μέλη του διεθνούς δικτύου των μεγαλεμπόρων χιώτικης καταγωγής, ενισχύεται από έναν αριθμό προσφύγων που αναζητούν καταφύγιο σε συγγενικά πρόσωπα στη Μασσαλία, μετά τις σφαγές της Χίου το 1822. Από το 1840 μέχρι το 1870 εμφανίζονται στην πόλη νέοι εμπορικοί οίκοι (κυρίως οι οίκοι Σκαραμαγκάς, Ζαφειρόπουλος και Ζαρείφης, Ζυγομαλάς, Κωνσταντινίδης).

Ενώ η Μασσαλία αποτελούσε πόλο έλξης των Ελλήνων για οικονομικούς λόγους, το Παρίσι προσέλκυε διαχρονικά τους Έλληνες ως κέντρο πνευματικής δραστηριότητας με μεγάλη ακτινοβολία. Στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα δημιουργείται στη γαλλική πρωτεύουσα ένας κύκλος ελλήνων λογίων και φοιτητών, με εξέχουσα μορφή τον Αδαμάντιο Κοραή. Η επιρροή του μικρού (αριθμητικά) αυτού κύκλου στον ελληνικό κόσμο είναι πολύ σημαντική, καθώς οι έλληνες λόγιοι που είχαν εγκατασταθεί στο Παρίσι φιλοδοξούσαν να διαδραματίσουν ρόλο διαύλων επικοινωνίας μεταξύ του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και των συμπατριωτών τους.

---

* Δημοσιευμένο στο Ιωάννης Χασιώτης, Όλγα Κατσιαρδή-Hering, Ευρυδίκη Αμπατζή (επιμ.), *Οι Έλληνες στη Διασπορά 15-21^{ος} αι.* Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων, σ. 106-115.

Από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα η μετανάστευση των Ελλήνων προς το Παρίσι αποκτάει ένα χαρακτήρα πιο συστηματικό. Η Γαλλία εξελίσσεται την περίοδο αυτή σε μία από τις σημαντικότερες χώρες υποδοχής μεταναστών. Ειδικότερα το Παρίσι μετατρέπεται σε μία μεγάλη αστική αγορά, προσελκύνοντας μεγάλο μέρος των μεταναστών. Οι Έλληνες φτάνουν εκεί αναζητώντας ένα καλύτερο οικονομικό μέλλον ή γοητευμένοι από την πολιτιστική ακτινοβολία της πόλης. Έλληνες έμποροι, γιατροί, εισοδηματίες και τεχνίτες, αλλά και φοιτητές, συγγραφείς, καλλιτέχνες, επιλέγουν να εγκατασταθούν στο Παρίσι για διάφορους λόγους.

Ο χαρακτήρας των ελληνικών παροικιών στο Παρίσι και στη Μασσαλία διαφοροποιείται κατά τη διάρκεια του πρώτου παγκοσμίου πολέμου. Η άφιξη χιλιάδων Ελλήνων για την ενίσχυση του εργατικού δυναμικού, που δούλευε στα εργοστάσια του πολέμου, θα μεταβάλει γενικότερα τον αριθμό, τη γεωγραφική κατανομή, αλλά και τη σύνθεση του ελληνικού πληθυσμού στη Γαλλία. Από το καλοκαίρι του 1916 μέχρι το καλοκαίρι του 1917 φτάνουν στη χώρα 15.000 έλληνες εργάτες, πολλοί από αυτούς συνοδευόμενοι από τις οικογένειές τους. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην περίπτωση αυτή δεν πρόκειται για ελεύθερη, αυθόρμητη μετανάστευση, αλλά για μετανάστευση οργανωμένη από το γαλλικό κράτος.

Τη δεκαετία του 1920 και ιδιαίτερα την περίοδο 1921-1926, ο αριθμός των Ελλήνων που διαμένουν στη Γαλλία αυξάνεται. Οι ανάγκες της χώρας σε εργατικό δυναμικό, μετά τις απώλειες του Α΄ παγκοσμίου πολέμου, αλλά και η φιλελεύθερη πολιτική του γαλλικού κράτους, καθιστούν τη Γαλλία βασική χώρα υποδοχής. Πάντως ένα ποσοστό των Ελλήνων που ζούσαν την περίοδο εκείνη στη Γαλλία αποτελούσαν οι εργάτες που είχαν εγκατασταθεί κατά τη διάρκεια του Α΄ παγκοσμίου πολέμου και είχαν αποφασίσει να παραμείνουν, ενθαρρυμένοι συχνά από την εφαρμογή πολιτικής που απέβλεπε στη μόνιμη εγκατάστασή τους (όπως η παροχή στέγης από ορισμένα εργοστάσια). Το ελληνικό στοιχείο ενισχύεται την ίδια εποχή από τους Έλληνες της Μικράς Ασίας, οι οποίοι βρίσκουν καταφύγιο στη Γαλλία μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Επρόκειτο, βέβαια, για μη οργανωμένη από το γαλλικό κράτος μετανάστευση. Σε αντίθεση, πάντως, με τη δεκαετία του 1920, κατά την οποία οι μετανάστες είναι ευπρόσδεκτοι στη Γαλλία, την επόμενη δεκαετία το κλίμα αλλάζει ριζικά. Η οικονομική κρίση επιφέρει ξενοφοβία και οι μετανάστες είναι τα εξιλαστήρια θύματα. Ο αριθμός των Ελλήνων μειώνεται, καθώς πολλοί επιστρέφουν στην Ελλάδα.

Η οικονομική ανάπτυξη της Γαλλίας μετά το Β΄ παγκόσμιο πόλεμο οδηγεί στην άφιξη νέου κύματος ελλήνων μεταναστών. Οι Έλληνες έρχονται στις αρχές της δεκαετίας του 1960 και κατευθύνονται κυρίως στο Παρίσι. Η κίνηση θα διατηρηθεί και τα επόμενα χρόνια. Ωστόσο, χωρίς τη συστηματική αναφορά τους στις γαλλικές απογραφές, αλλά και με την κατάργηση του ελέγχου των συνόρων στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η διαμόρφωση μιας συνολικής εικόνας για την παρουσία των Ελλήνων στη Γαλλία θα καθίσταται όλο και περισσότερο δυσχερής. Πάντως, σύμφωνα με στοιχεία της ελληνικής πρεσβείας στο Παρίσι, στις αρχές της

δεκαετίας του 1990 το σύνολό τους υπολογιζόταν σε 35.000-45.000 άτομα, από τα οποία 25.000-30.000 διέμεναν στη Βόρεια και 10.000-15.000 στη Νότια Γαλλία.

Δημογραφική εικόνα και οικονομικές δραστηριότητες

Οι ξένοι καταγράφονται για πρώτη φορά στη Γαλλία κατά την απογραφή πληθυσμού του 1851. Η Statistique générale de la France ανέλαβε την επεξεργασία των στοιχείων. Ο Πίνακας 1, που ακολουθεί, εμφανίζει τη συνεχή αύξηση στον –γενικά μικρό– συνολικό αριθμό των Ελλήνων που κατοικούν στη Γαλλία κατά το δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} και κατά τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, καθώς και τη συγκέντρωση του ελληνικού πληθυσμού στους νομούς Bouches-du-Rhône (με πρωτεύουσα τη Μασσαλία) και Seine (με πρωτεύουσα το Παρίσι).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Εξέλιξη του ελληνικού πληθυσμού στη Γαλλία από το 1861 έως το 1911 και ποσοστό συγκέντρωσής του στους νομούς Seine και Bouches-du-Rhône (B-d-R)

<i>Χρονιές</i>	<i>Αριθμός Ελλήνων</i>	<i>% B-d-R</i>	<i>% Seine</i>
1861	552	57	28
1866	720	51	40
1872	1.173	-	-
1876	892	45	37
1881	1.250	51	33
1886	1.287	40	42
1891	2.035	33	38
1896	-	-	-
1901	2.225	47	40
1906	-	-	-
1911	2.902	26	46

Πηγή: *Statistique générale de la France*

Σύμφωνα με αυτά τα ποσοστά συγκέντρωσης των Ελλήνων στους δύο παραπάνω γαλλικούς νομούς, η ελληνική παρουσία είναι σαφώς σημαντικότερη στη Μασσαλία μέχρι και το 1881. Τη σκυτάλη παίρνει προοδευτικά το Παρίσι, με την απογραφή του 1911 να σηματοδοτεί έναν αντεστραμμένο καταμερισμό.

Ας σημειωθεί ότι παρουσία Ελλήνων (σε πολύ μικρούς αριθμούς) έχει καταγραφεί και σε άλλες περιοχές της Γαλλίας κατά το 19^ο αιώνα, κυρίως σε λιμάνια όπου οι Έλληνες ανέπτυσαν εμπορική δραστηριότητα, αλλά και γύρω από τη Lyon.

Η ελληνική, κατεξοχήν εμπορική, παροικία της Μασσαλίας γνωρίζει μεγάλη οικονομική ακμή κατά το 19^ο αιώνα. Οι έλληνες έμποροι της Μασσαλίας εισάγουν αρχικά στη Γαλλία κυρίως βαμβάκι από τη Σμύρνη και την Αίγυπτο. Μετά την Επανάσταση του 1821 στρέφονται περισσότερο στην εισαγωγή σιτηρών από τη Μαύρη Θάλασσα, την Αίγυπτο και την Τουρκία. Ωστόσο οι μεγάλες αλλαγές στο παγκόσμιο εμπόριο αναγκάζουν τους Έλληνες της Μασσαλίας να αλλάξουν προσανατολισμό στις επαγγελματικές τους δραστηριότητες. Από τη δεκαετία του 1880 στρέφονται στις επενδύσεις και στη βιομηχανία. Σιγά σιγά οι μεγάλοι ελληνικοί εμπορικοί οίκοι κλείνουν, και η παροικία χάνει τον παλιό της δυναμισμό. Πολλά μέλη των οικογενειών των μεγαλεμπόρων (Ροδοκανάκη, Σκυλίτση, Ράλλη, Πετροκόκκινου, Νεγρεπόντε, Αγέλαστου) εγκαθίστανται στο Παρίσι, για να απολαύσουν ως εισοδηματίες, πλέον, αλλά και ως κοσμοπολίτες, τις πολιτιστικές εκδηλώσεις και τη διασκέδαση που προσφέρει η πόλη.

Παράλληλα, έλληνες επιχειρηματίες, τραπεζίτες και έμποροι επιλέγουν τη γαλλική πρωτεύουσα ως ένα από τα σημαντικότερα κέντρα του καπιταλιστικού κόσμου, επιδιώκοντας την επικερδή συμμετοχή τους στη διακίνηση κεφαλαίων. Ακόμη, διάφοροι τεχνίτες, κυρίως γουναράδες, ράφτες και υποδηματοποιοί καταφθάνουν στο Παρίσι, ανταποκρινόμενοι στην πρόκληση της μεγάλης αγοράς εργασίας. Η περίπτωση του γουναράδων παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον: όλοι οι πρώτοι αφιχθέντες, και ως τον ερχομό των Μικρασιατών μετά το 1922, προέρχονται από την Καστοριά.

Έλληνες συγγραφείς, καλλιτέχνες, καθηγητές πανεπιστημίου εγκαθίστανται στο Παρίσι σε όλη τη διάρκεια του 19ου και 20ού αιώνα. Επίσης στην πόλη διαμένουν πολλοί έλληνες φοιτητές. Μπορεί να αναφερθεί χαρακτηριστικά η πολυπληθής παρουσία ελλήνων φοιτητών στα αρχεία της Ιατρικής Ακαδημίας του Παρισιού. Ορισμένοι από αυτούς επιλέγουν τη Γαλλία για να εργαστούν, καθώς το γαλλικό κράτος προσφέρει ελευθερία στην άσκηση του επαγγέλματος του γιατρού.

Ως προς την καταγωγή τους, τα μέλη της ελληνικής παροικίας στο Παρίσι προέρχονται κατά πρώτο λόγο από τη Μικρά Ασία, την Κωνσταντινούπολη, την Πελοπόννησο, την Αθήνα και τα νησιά του Ιονίου, αλλά και δευτερευόντως από τα νησιά του Αιγαίου, την Κρήτη, τη Μακεδονία και τη Θράκη.

Η αύξηση του αριθμού των Ελλήνων στη Γαλλία τον 20^ο αιώνα – και πιο συγκεκριμένα κατά τη διάρκεια του Α΄ παγκοσμίου πολέμου – κατά τη δεκαετία του 1920 και τη δεκαετία του 1960, αποτυπώθηκε

στις γαλλικές απογραφές, τα στοιχεία των οποίων εμφανίζονται στον πίνακα που ακολουθεί.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Εξέλιξη του ελληνικού πληθυσμού στη Γαλλία από το 1921 έως το 1990

<i>Χρονιές</i>	<i>Αριθμός Ελλήνων</i>
1921	12.771
1926	18.588
1931	19.123
1936	16.515
1946	13.804
1954	9.920
1962	9.260
1968	11.820
1975	9.580
1982	7.812
1990	6.735

Πηγή: Kanonidis D., 1992, σ. 21, με βάση στοιχεία της *Statistique générale de la France* και του *INSEE*.

Οι Έλληνες που καταφτάνουν στη Γαλλία το 1916 εργάζονται σε εργοστάσια, ορυχεία και εργοτάξια, ανεξάρτητα από την προηγούμενη επαγγελματική τους ειδικευση. Οι γαλλικές Αρχές τους στρατολογούν από τα Δωδεκάνησα και την Κρήτη, μαζί με Έλληνες της Μικράς Ασίας οι οποίοι είχαν καταφύγει στα Δωδεκάνησα, εξωθημένοι από τους τουρκικούς διωγμούς. Οι έλληνες εργάτες εγκαταστάθηκαν στη Nantes, την Tours, το Bordeaux, το Saint-Etienne, την Grenoble, σε περιοχές του νομού Bouches-du-Rhône όπως το Pont-de-Chéruy, το Port-de-Bouc, το Port-Saint-Louis-du-Rhône και αλλού. Πολλοί από αυτούς τους εργάτες μετακινήθηκαν σταδιακά προς τη γαλλική πρωτεύουσα, όπου βρίσκονταν ήδη ομοεθνείς τους άλλων επαγγελματικών κατηγοριών.

Το επόμενο ρεύμα των ελλήνων μεταναστών, που έρχεται στη Γαλλία κατά τη δεκαετία του 1920, προέρχεται κυρίως από τη Μικρά Ασία και, σε μικρότερο ποσοστό, από τα Δωδεκάνησα. Εύλογα, οι μετανάστες, μέσω των δικτύων με τους Έλληνες της Γαλλίας, εγκαθίστανται σε περιοχές με προϋπάρχον το ελληνικό στοιχείο, αλλά και με δεδομένη την προσφορά θέσεων εργασίας, όπως τα παράλια της Μεσογείου, η περιοχή Rhône-Alpes και το Παρίσι.

Την περίοδο του Μεσοπολέμου αρκετοί Έλληνες απασχολούνταν στη Γαλλία ως ξενοδόχοι, εστιατορείοι, ιδιοκτήτες καταστημάτων ειδών ελληνικής διατροφής, αναζητώντας την πελατεία τους κυρίως μεταξύ των συμπατριωτών τους. Ακόμη, συνεχίστηκε η παράδοση των τεχνιτών, ιδίως των γουναράδων και των υποδηματοποιών αλλά και όσων

δραστηριοποιούνταν στον τομέα της ένδυσης. Ένα μικρό ποσοστό Ελλήνων εξακολουθούσε να εργάζεται στη βαριά βιομηχανία, με τάση, όμως, πτωτική, ειδικά την οικονομικά δύσκολη δεκαετία του 1930. Οι Έλληνες, τέλος, που καταφτάνουν στη Γαλλία τη δεκαετία του 1960, κατευθύνονται κατά κύριο λόγο στους τομείς της υφαντουργίας και της ένδυσης, στο εμπόριο, τις αυτοκινητοβιομηχανίες και τις οικοδομικές δραστηριότητες.

Στη μακρά διάρκεια μπορεί να γίνει λόγος για μια σταθερή παρουσία ελλήνων πανεπιστημιακών, φοιτητών, γιατρών, δικηγόρων που ξεκινάει από το 19^ο αιώνα και φτάνει μέχρι τις μέρες μας, τις αρχές του 21^{ου} αιώνα. Εξάλλου, ένα σχετικά σημαντικό ποσοστό από όσους Έλληνες διαμένουν στη Γαλλία εξακολουθούν να εργάζονται ως έμποροι, τεχνικοί και εργάτες αλλά και ορισμένοι ως τεχνίτες (κυρίως γουναράδες, στο Παρίσι). Το Παρίσι, από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, συγκεντρώνει σταθερά το μεγαλύτερο αριθμό Ελλήνων. Περίπου οι μισοί, δηλαδή, από τους Έλληνες που κατευθύνονται στη Γαλλία, στη διάρκεια του προηγούμενου αιώνα, επέλεξαν να εγκατασταθούν στη γαλλική πρωτεύουσα.

Αξίζει να αναφερθεί ότι όλα τα κύματα των ελλήνων μεταναστών προς τη Γαλλία ξεκινούσαν ως μετανάστευση κυρίως νέων ανδρών, με προοδευτική, όμως, αύξηση του αριθμού των γυναικών. Η σταδιακά αυξανόμενη παρουσία γυναικών –και μάλιστα στην πλειονότητά τους χωρίς επαγγελματική απασχόληση– δείχνει ότι η μετανάστευση αυτή αφορούσε σε μεγάλο βαθμό οικογένειες και, συνεπώς, είχε πιο μόνιμο χαρακτήρα.

Πόλοι συσπείρωσης των Ελλήνων

Επίκεντρο της κοινοτικής ζωής των πρώτων ελληνικών παροικιών στη Μασσαλία και το Παρίσι αποτέλεσαν οι αντίστοιχες ελληνορθόδοξες εκκλησίες. Στη Μασσαλία ο ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου εγκαινιάστηκε το 1845, ενώ στο Παρίσι ο ναός του Αγίου Στεφάνου άρχισε να λειτουργεί από το 1895. Η ελληνική εκκλησία της Μασσαλίας χρηματοδοτήθηκε από έλληνες μεγαλεμπόρους, κυρίως χιώτες. Ο ναός στο Παρίσι αποτελεί δωρεά του τραπεζίτη Δημητρίου Στεφάνοβιτς Σκυλίτση. Τη λειτουργία και των δύο εκκλησιών τη διαχειρίζονταν οι ίδιοι οι πάροικοι.

Πριν από τη θεμελίωση του Αγίου Στεφάνου είχαν ήδη εμφανιστεί και δραστηριοποιηθεί στο Παρίσι οι πρώτοι ελληνικοί σύλλογοι. Το 1857 ιδρύεται η *Société médicale grecque de Paris*. Την επόμενη δεκαετία, το 1864, εμφανίζεται και η πρώτη *Association de bienfaisance grecque de Paris*, η οποία λειτούργησε τουλάχιστον μέχρι το 1873. Το 1867 δημιουργείται η ελληνογαλλική, φιλολογική κυρίως, *Association pour l'encouragement des études grecques*. Οι έλληνες φοιτητές συσπειρώνονται, με τη σειρά τους, το 1884 γύρω από την *Association des étudiants Grecs de Paris*. Η ίδρυση της εκκλησίας του Αγίου Στεφάνου οδηγεί, το 1899, στη σύσταση μιας νέας *Société hellénique de bienfaisance* για τους Έλληνες στο Παρίσι.

Τον 20^ο αιώνα αυξάνεται ο αριθμός των ελληνικών συλλόγων. Εμφανίζονται σύλλογοι τοπικού χαρακτήρα που συσπειρώνουν τους

Έλληνες με βάση την περιοχή που διαμένουν. Μπορούν να αναφερθούν χαρακτηριστικά η *Union des Hellènes de Paris* (1922), η *Union philanthropique des Hellènes de Lyon* (1922), η *Communauté hellénique du Nord (Lille et ses environs)* (1927), η *Communauté hellénique orthodoxe de Port-de-Bouc* (1933), η *Union hellénique de Marseille* (1944), η *Association des Hellènes de Bordeaux* (1946).

Στο Παρίσι συστήνεται μια σειρά από ελληνικούς συλλόγους επαγγελματικού χαρακτήρα, όπως η *Association des fourreurs grecs* (1919), η *Association des tailleurs grecs* (1930), η *Fraternelle des coiffeurs hellènes de Paris* (1931) ή η *Association Dimitra* (1946), που συγκέντρωνε όσους ασχολούνταν με είδη διατροφής. Τη δεκαετία του 1960 εμφανίζεται η *Association des travailleurs grecs en France* (1965), με μέλη κυρίως Έλληνες που εργάζονταν στις αυτοκινητοβιομηχανίες του Παρισιού. Το 1970 ιδρύεται η *Union des universitaires et chercheurs grecs en France*, με πεδίο αναφοράς όλη τη Γαλλία και στόχο τον αγώνα εναντίον της δικτατορίας στην Ελλάδα. Ακόμη, το 1989 συστήνεται η *Fédération des communautés helléniques de France*, σε μια προσπάθεια συσπείρωσης των ελληνικών κοινοτήτων. Τέλος, δημιουργήθηκαν και σύλλογοι ελλήνων παλαιών πολεμιστών οι οποίοι μαρτυρούν τη στρατιωτική σύμπλευση της Ελλάδας και της Γαλλίας κατά το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα. Τέτοιες ήταν η *Association des anciens combattants engagés volontaires dans l'Armée française* (1930) και η *Amicale des combattants hellènes dans les F.F.I* (1945).

Ορισμένοι από όλους αυτούς τους συλλόγους θα διατηρηθούν μέχρι τις μέρες μας. Οι περισσότεροι ελληνικοί σύλλογοι εδρεύουν πλέον στο Παρίσι και λίγοι στη Μασσαλία, ανταποκρινόμενοι ανάλογα στις ανάγκες των Ελλήνων.

Αξίζει να αναφερθεί ότι με τη μαζική εγκατάσταση ελληνικού πληθυσμού στη Γαλλία από τον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο, ιδρύθηκαν ελληνορθόδοξοι ναοί ακόμη και σε πόλεις με μικρή, αριθμητικά, παρουσία Ελλήνων. Η λειτουργία μέχρι τις μέρες μας πολλών ελληνορθόδοξων ναών αντανάκλα τη σημασία που αποδίδουν πολλοί Έλληνες της Γαλλίας, δεύτερης αλλά και τρίτης γενιάς, στη διατήρηση της θρησκείας ως στοιχείου της εθνικής τους ταυτότητας.

Συνύπαρξη του ελληνικού με το γαλλικό στοιχείο

Η ανάγκη για συσπείρωση των Ελλήνων δεν αναιρεί το ενδιαφέρον τους για ενσωμάτωση στη γαλλική κοινωνία. Το 19^ο αιώνα οι έλληνες μεγαλέμποροι και γιατροί επιδιώκουν την απόκτηση της γαλλικής υπηκοότητας ως απαραίτητου «διαβατηρίου» για επαγγελματική επιτυχία και κοινωνική αποδοχή. Εξάλλου, η υπηκοότητα τους εξασφάλιζε το προνόμιο να ανήκουν, τουλάχιστον μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, στην περιορισμένη ομάδα των ανθρώπων άλλης καταγωγής, που είχαν το δικαίωμα να διεκδικήσουν με επιτυχία την ιδιότητα του γάλλου πολίτη. Τον 20^ο αιώνα αλλάζουν γενικά οι προϋποθέσεις για την πρόσβαση στη γαλλική υπηκοότητα. Οι έλληνες μετανάστες την αποκτούν, πλέον, πιο μαζικά, ενώ για τη δεύτερη γενιά η διαδικασία παραχώρησης της γαλλικής υπηκοότητας είναι αυτόματη.

Με δεδομένη την οικονομική ενσωμάτωση, η κοινωνική ενσωμάτωση στη γαλλική κοινωνία θα μπορούσε να θεωρείται απλή διαδικασία για τους Έλληνες που ήταν μέλη της οικονομικής ελίτ κατά το 19^ο αιώνα. Το ίδιο μπορεί να ειπωθεί και για τους μορφωμένους ελεύθερους επαγγελματίες, γιατρούς και δικηγόρους. Για τους τεχνίτες και τους εμπόρους, η παρουσία συνεχώς ανανεούμενων δικτύων, αλλά και η δημιουργία προσωπικών επιχειρήσεων αποτελούν δείκτες αυξημένης ενσωμάτωσης. Όσο για τα ρεύματα των ελλήνων εργατών, φαίνεται ότι γρήγορα ένα μεγάλο ποσοστό από αυτούς προσανατολίστηκαν προς επαγγέλματα που ασκούσαν ήδη οι υπόλοιποι Έλληνες στη Γαλλία, επιτυγχάνοντας, με τον τρόπο αυτό, την οικονομική και κοινωνική τους ανέλιξη.

Μια άλλη παράμετρος, που μας επιτρέπει να κάνουμε λόγο για ενσωμάτωση των Ελλήνων στη γαλλική κοινωνία, είναι οι μικτοί γάμοι. Στα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, περίοδο για την οποία διαθέτουμε στοιχεία, το ποσοστό των μικτών γάμων ήταν μεγάλο για τους Έλληνες (περίπου 45% και κυρίως με Γαλλίδες) και μικρότερο για τις Ελληνίδες (περίπου 20%, συνήθως με Γάλλους). Για πολλούς νέους έλληνες μετανάστες ήταν αναμενόμενη η επιλογή μιας γαλλίδας συζύγου, εφόσον ο γάμος με Ελληνίδα προέκυπτε συνήθως ύστερα από συνοικέσιο, μια διαδικασία μακροχρόνια και δύσκολη.

Σε γενικές γραμμές η παρουσία του ελληνικού στοιχείου στο γαλλικό έδαφος δεν οδήγησε σε τριβές και ρήξεις• αντίθετα, η συνάντηση των δύο πολιτισμών υπήρξε σε πολλές περιπτώσεις πολύ ενδιαφέρουσα, όπως στα πεδία της επιστήμης, της λογοτεχνίας και της τέχνης. Ο μικρός αριθμός των Ελλήνων, η γενικά επιτυχημένη οικονομική τους ενσωμάτωση, η γαλλική παράδοση φιλελληνισμού, οι καλές σχέσεις των δύο λαών σε διπλωματικό επίπεδο είναι ορισμένοι σημαντικοί παράγοντες που συνέβαλαν στην αρμονική αυτή συνύπαρξη.

Εξάλλου, το ελληνικό κράτος, από τα πρώτα του βήματα, προσέβλεπε στη συμπαράσταση της Γαλλίας, μίας από τις τρεις μεγάλες δυνάμεις της ευρωπαϊκής διπλωματίας της εποχής, με τις οποίες είχε συνδέσει την τύχη της η Ελλάδα, ήδη από την περίοδο της Επανάστασης του 1821. Η ελληνική πρεσβεία στο Παρίσι στήριζε πρωτοβουλίες που απέβλεπαν στην αναζωπύρωση του γαλλικού φιλελληνισμού, όπως η σύσταση της *Ligue pour la défense des droits de l'Hellénisme* (1904) στην οποία συμμετείχαν Έλληνες, αλλά και πολλοί γάλλοι φιλέλληνες. Η *Ligue* στόχευε στην προάσπιση των συμφερόντων των Ελλήνων που ζούσαν στις διάφορες περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Στην ίδια λογική εγγράφεται και η θετική στάση των ελληνικών διπλωματικών Αρχών προς μια σειρά ελληνικών περιοδικών εκδόσεων που κυκλοφόρησαν στο Παρίσι, στο δεύτερο μισό του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και οι οποίες, πέρα από την προσφορά ποικίλης ύλης, απέβλεπαν στην υπεράσπιση της Ελλάδας στην Ευρώπη, με την επιρροή της κοινής γνώμης.

Η Γαλλία αποτέλεσε καταφύγιο για πολλούς έλληνες πολιτικούς και διανοούμενους, εξόριστους της δικτατορίας των συνταγματαρχών. Στη Γαλλία, που ζούσε στον παλμό των διεκδικήσεων του Μάη του 1968, υπήρχε για τους Έλληνες πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη

των φιλελεύθερων ιδεών. Γενικότερα η συνεχής παρουσία ελλήνων επιστημόνων και πανεπιστημιακών στη Γαλλία, και κυρίως στο Παρίσι, έχει αφήσει τα ίχνη της σε τομείς όπως η φιλοσοφία (Κώστας Αξελός, Κορνήλιος Καστοριάδης), η ιστορία (Κ. Θ. Δημαράς, Νίκος Σβορώνος, Ελένη Αντωνιάδη, Αικατερίνη Κουμαριανού, Σπύρος Ασδραχάς, Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ), το δίκαιο (Νικόλαος Πολίτης), η δημογραφία (Georges Tarinos), η πολιτική επιστήμη (Νίκος Πουλατζάς) αλλά και η λογοτεχνία (Clément Lépidis, Ιωάννης Παπαδιαμαντόπουλος/Jean Moréas, Γιάννης Ψυχάρης).

Η γαλλική πρωτεύουσα, ως πολιτιστική μητρόπολη, προσέλκυσε διαχρονικά και πολλούς έλληνες καλλιτέχνες: ζωγράφους (Παύλος, Θεόδωρος Ράλλης, Αλέκος Φασιανός), γλύπτες (Τάκης), σκηνοθέτες (Θεόδωρος Αγγελόπουλος, Κώστας Γαβράς, Νίκος Παπατάκης), συνθέτες (Μίκης Θεοδωράκης, Ιάνης Ξενάκης), ηθοποιούς και τραγουδιστές (Μαρία Κάλας, Μελίνα Μερκούρη, Georges Moustaki, Νάνα Μούσχουρη).

Ο ελληνικός περιοδικός Τύπος έκανε δυναμικά την εμφάνισή του στη Γαλλία από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Στο Παρίσι κυκλοφόρησαν οι εκδόσεις *Εθνικόν Ημερολόγιον* (1861-1871), *Μύρια Όσα* (1868-1869), *Εθνική (Γραφική) Επιθεώρησις* (1869-1870, 1871-1872, 1875-1877), *Revue grecque* (1886), *L'Hellade* (1894) και *L'Hellénisme* (1904-1912), απευθυνόμενες στους Έλληνες του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους αλλά και των παροικιών. Ο παροικιακός Τύπος εμφανίζεται από το 1916 με τη *Journal des Hellènes*, ακολουθεί το 1921 ο *Κήρυξ*, το 1967 *Το Έθνος*, όλες εφημερίδες που εκδίδονταν στο Παρίσι. Κυκλοφόρησαν και περιφερειακές εκδόσεις όπως η *Acropolis* για τους Έλληνες της Μασσαλίας και του Port-de-Bouc και το *Έθνος των Αποδήμων*, που εκδιδόταν στην Αβινιόν. Ορισμένες από αυτές εξακολουθούν να ενημερώνουν τους Έλληνες της Γαλλίας ακόμη και σήμερα.